

SOSYAL DEĞİŞME VE SOSYAL GELİŞMEYE ÇAĞDAŞ BİR YAKLAŞIM

Doç. Dr. Mustafa E. ERKAL
İ.Ü. İktisat Fakültesi

Değişmenin olmadığı bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir. Bütün insan topluluklarında sosyal değişmeden bahsedilebilir. Yalnız, sosyal değişme, medeniyet tarihinde bazen hızlı, bazen de yavaş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle, Ortaçağın statik sayılabilecek insan topluluklarında dahi bir değişmeden bahsedilebilir. Değişmeden söz edebilmek için belirli süreye ihtiyaç vardır. Başka bir ifade ile sosyal değişme bir süreç içinde izlenebilmektedir.

Ortaçağda, feodal yapının görüldüğü Batı Dünyasında sosyal değişme son derece yavaş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, serflerden ve senyörlerden meydana gelen servaj sisteminde toprağa bağlı serflerin her türlü hareketlilik eğilimi zayıftı; hatta, bunların senyörlerden izinsiz evlenmeleri de söz konusu değildi. Avrupada, zamanla servaj sisteminin zayıflaması ve Sanayi Devrimine yol açan faktörlerin ortaya çıkışı ile sosyal değişmelerin de hızlandığına tanık oluyoruz.

Sosyal değişmeler karmaşık olaylara dayandıkları için bu karmaşıklığın aydınlatılabilmesi değişme olayına çok yönlü bakışı gerekli kılmaktadır. Her bakış açısını sosyal realiteye açılan bir pencere olarak düşünebiliriz. Sosyal realitede görülen değişmenin her biri bir başka yanını açıklayan pencereler "model ve modeller" olarak karşımıza çıkar. Her model, değişme olayını belirli bir açıdan değerlendirdiğine göre, birçok modelin birlikte gözönünde tutulması, sosyolojik bir ihtiyaçtır.

Sosyal değişme, toplumun yapısında izlenebilen bir değişmedir. Zaman kesitleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, değişmenin ma-

hiyetine ışık tutmaktadır. Toplumun yapısı denince, kültürel yapı özellikleri olarak kabul edilebilecek olan nüfus (miktarı, bileşimi, dağılımı ve diğer nicelik ve nitelik yanlarıyla) ve sosyal tabakalaşma akla gelmektedir. Ayrıca, fiziki yapı unsurları olarak da yerleşme tarzı (köy, şehir, büyük şehir bölgeleri) düşünülebilir. Şu halde, değişme, toplumun yapısını oluşturan nüfusun nitelik ve niceliğinde, sosyal tabakalaşmada ve yerleşme şekillerinde görülebilir. Mesela, sosyal tabakalaşma piramidinin üst basamaklarına, hem gelirindeki artış; hem de eğitim ve kültürel açıdan geliştiği için çıkan bir kimse- nin fazla çocuk yapma eğilimi zayıflamaktadır. Bu eğilimin yaygınlaşması nüfusun artış oranını düşürmektedir. Yine, genel nüfus içinde şehirli nüfusunun nisbi artışı, nüfusun niteliğinde bir değişme olduğu kadar, fiziki olarak yerleşme tarzını ve hatta mesken şeklini de etkilemektedir. Beş veya altı odalı ve bahçeli bir evden, kat mülkiyetine geçiş gibi....

Şu halde, "yapı"nın bir sistem özelliğine sahip olmasının sonucunda, kültürel ve fiziki yapı unsurlarından her biri diğerini etkilemekte, bir unsurdaki değişme diğerinde de görülmektedir.

Değişme ile birlikte nüfusu oluşturan fert ve sosyal gruplar arasındaki "sosyal ilişkiler" de de değişmeler göze çarpmaktadır. Daha çok şekilci, gayri şahsi ve resmi ilişkiler ön plana geçmektedir. Sosyal hayatı kapsayan ve ağ gibi saran sosyal müesseseler sosyal ilişkilerdeki değişmeler karşısında kaynağına ve temel fonksiyonuna zarar vermeden yenilenme ve yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde gözden geçirilmeyi gerektiriyor.

Sosyal ilişkilerin değişmesinden hareket ederek değişme kavramına eğilen W. E. Moore, isabetli bir yaklaşımda bulunmuş sayılabilir¹.

Sosyal değişmenin tanımını şöyle yapabiliriz: Sosyal değişme, bir süre içerisinde sosyal kuvvetlerin hepsinin veya büyük bir kısmının cemiyetin yapısı üzerinde aynı neticeyi verecek tarzda etkili olabilmeleri halidir².

1) Moore, W.E., Social Change, New Jersey 1963, sh. 20.

2) Kurtkan, A., Genel Sosyoloji, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976, sh. 283.

Bu bir süreç içiinde ortaya çıkmaktadır. Tanımda da görüldüğü gibi, sosyal değişimin izlenebilmesi için bir süreye ihtiyaç vardır. Çünkü, bütün sosyal kuvvetlerin daimi olarak aynı yönde etkili olabilmeleri ve aynı neticeyi verebilmeleri zordur. Nitekim, medeniyet tarihinde her çağın kendisine özgü bir sosyal ve ekonomik gerçeği vardır. Her çağ bir sonraki çağa birtakım miraslar devrettiği gibi, bu sosyal miras, yine yeni çağın gerçeklerine göre şekil alır. Bu bakımdan, 18. ve 19. yüzyılların sosyal ve ekonomik şartları, günümüzden oldukça farklıdır. Sosyolojinin ele aldığı ve üzerine eğildiği sosyal olayların ortaya çıkışı da yine yaşanan çağa göre değişmektedir. Günümüzün sosyal ve ekonomik sorunlarını 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı şartları içinde ele alamayız. Sadece, tarihi metoddan faydalanırken geçmiş sosyal olayları Sosyolojinin laboratuvarında değerlendirebilir ve bir karşılaştırma yapabiliriz. Bu, bize sosyal olayların relativist (İtibari) özelliğini gösterir. Yani, sosyal olaylar meydana geldikleri zamana ve yere göre değişirler ve itibari bir nitelik taşırlar. Tabii olaylarda olduğu gibi, sosyal olaylarda da determine (gerekirci) bir gelişme beklemek çoğu kere yanıltıcı olmaktadır. Sosyal olayların bu itibari özelliği, Modern Sosyolojinin de önemli bir yanındır. Modern Sosyoloji, sosyal mutlağı veya sosyal gerekliliği ve peşin hükümleri kabul etmez. Sosyal olaylara eğilirken ve sebep-netice ilişkilerini yoklarken, tarihi gelişme içinde tek sebepli (monist) açıklamalardan çok sebepli (pluralist) açıklamalara geçildiğini de görmekteyiz. 18. ve 19. yüzyıl Sosyolojisi için o derece bol malzeme sağlamıştır ki, Sosyolojinin gelişmesini ve serpilmesini ve dönemlerde ortaya çıkan sosyal olaylara borçluyuz. Sosyal olayları doğuran sebepler ve bunların neticeleri zamanla karmaşıklaşan toplum hayatının bir sonucudur. Sosyolojide ve daha geniş bir çerçeve içinde, sosyal ilimlerde görülen zenginleşme ve ihtisas dallarına ayrılma metod bakımından da yenilikler getirmiştir. Yeni metodolojide artık konular belirli zamanlı ve mekanlı bir sosyal gerçek fikrini taşımaktadır. Sosyal olaylara somut bir yaklaşım söz konusudur. Bunun yanısıra, tümevarım, gözlem ve tecrübecilik metodları önem kazanmıştır.

EVİRİMCİ MODEL

Sosyal değişimin yönü açısından ortaya konan değişme modelleri konuya açıklık getirmektedir. Bunlardan evrimci modeli sa-

yabiliriz. Sosyal değişimin belirli safhalar içinde oluştuğunu ileri süren bu model, sosyal ilimciler tarafından fazla kabul görmemiştir. Özellikle evrimci modelin “doğrusal teorisi” bir doğru üzerinde sosyal değişimi hapsedmekte ve sınırlandırmaya çalışmaktadır. Sosyal değişimi etkileyen sosyal kuvvetlerin aynı doğrultuda bir değişim modelini yaratacağı belki bir süre kabul edilebilir; ama bunun medeniyet tarihi ile atbaşı gideceği beklenemez. Bu görüş, insanlık tarihini de bağlamaz.

Şüphesiz ki, evrimci model sadece doğrusal teoriden ibaret değildir. Meselâ, “Çoklu doğrusal teori” doğrusalın eksik yanlarını tamamlamaktadır. Biraz da olsa muhtemeliğe kayan bu geliştirilmiş teori, tek bir doğru üzerinde cemiyetteki sosyal değişimlerin izlenmesini yetersiz saymaktadır. Cemiyetin sosyal yapısındaki her müessesenin ve sosyal kuvvetin belirleyeceği ayrı ayrı doğrusallara rastlanabilir. Böylece, değişimi birden fazla doğrusalda izlemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Evrimci modelin gelişmiş şekillerinden genel teori de, her cemiyetin mutlaka aynı safhalardan geçmesi gerektiğini, sosyal değişimin benzer şekillerde ortaya çıkacağını kabul etmemektedir³.

Değişim konusuna eğilen İbni Haldun tarihi metoda dayalı metodolojisinde sosyal değişmeye gerekirci (determinist) bir açıdan bakmaktadır. Tarihi olayların gözlenmesinden sonra, varlığı kabul edilen olayların sebep-netice ilişkilerinin ortaya çıkardığı husus; bu cemiyetlerin hangi safhada bulduklarını göstermektedir. Bu durumun tesbitinde, İbni Haldun sosyal değişmeyi üç kavramla ilgili determinine ilişkilere bağlamıştır. Bu üç kavram “ümran”, “asabiyet” ve “tavırlar”dır.

İbni Haldun, sosyal değişmeyi hem maddi, hem de manevi faktörlerde aramaktadır. İleri sürdüğü determinizm maddi ve manevi faktörlerin hepsini kapsayan bir gerekirciliktir.

“Ümran” kavramı ile ilgili açıklamalarında maddi-iktisadi bir determinizm gütmüştür. Çünkü, ümran ile medeniyet ve medeni yaşayışı kastetmektedir⁴. Ümrani da ikiye ayırmıştır. Birincisi “bedevi”

3) Inkeles, A., What is Sociology. Prentice Hall, Modern Sociology, Sertes, 1966, sh. 32.

4) Kurtkan, A., Sosyal İlimler Metodolojisi, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978, sh. 64.

yani ilkel göçebe veya yerleşik olarak yaşamalarına rağmen, iş bölümü ve farklılaşmanın görülmediği zanaatlerin gelişmediği insan topluluğudur. İkincisi ise, "hazeri" yani medeni, gelişmiş daha çok yerleşik hayata geçmiş, fazla üretebilen, refah seviyesi yüksek cemiyet tipidir. Ancak, bu cemiyette bazı ahlaki zaaf lar ve istismar da görülebilmektedir.

İ. Haldun "Asabiyet" ve "tavırlar" ile ilgili görüşlerinde ise, maddî ve manevî çeşitli faktörleri göz önüne alarak değişmeyi açıklamıştır. Ancak, daha çok manevî bir gerekirciliğe (manevî tayin edicilere) ağırlık tanımaktadır.

Nitekim, birlik ve devlet kurma kudreti, cesaret, feragat, fedakârlık, sabır gibi manevî nitelikteki tayin edicilerden bahsetmektedir⁵.

A. Comte'un insanlık tarihinin gelişme ve değişmesi belirtmek üzere "sosyal dinamik" olarak açıkladığı "3 Hal Kanunu" ndaki gelişme merhaleleri de devrimci modele bir örnektir. Bu merhaleler, sosyal olayların ve değişmenin teolojik sebeplerle açıklandığı dönem, metafizik bazı güçlerle açıklandığı dönem ve pozitif, ilmi sebeplerle açıklandığı dönemdir.

Ancak, A. Comte'un ortaya koyduğu bu evrimci değişme modeli, bütün cemiyetlerin bu şekilde bir dinamizm göstereceğini ortaya çıkarmaz. Özellikle, Batı kültürüne ve Batı cemiyetlerine özgü olan bu durumu, Doğu kültürü ve Doğu cemiyetleri için peşinen kabul edemeyiz. Batıda, her üç merhale sırasıyla ve birbirini takip eder şekilde yaşanmıştır. Hıristiyan Avrupalının tarihi gelişimi gözlenerek bunun genelleştirilmesi düşünülemez. Pozitivizmin ilmi ilim olmaktan çıkarıp uhrevileştiren ve din haline getirme hatasına Comte'un da düştüğünü görüyoruz.

A. Comte'un sosyal sistemi belirleyen temel değişken olarak toplumun üst yapısını esas aldığı, teknolojiyi üretimi ve mülkiyeti ihmal ettiğini⁶ ileri süren görüşlere de katılamayız. Çünkü, sosyal ilimlerde Comte gibi doruklar yaşadıkları çağın sosyal ve ekonomik meseleleri (Eğer Comte'un yaşadığı dönemde ekonomik mesele bugünkü anlamda var ise) üzerine eğilirler, görüş getirirler veya model geliştirir-

5) Aynı eser, sh. 68-71.

6) Kongar, E., Toplumsal Değişme, Ankara, 1972, sh. 77-78.

ler. Onlar tarihten faydalandıkları gibi, yaşanan çağı esas alırlar. Geleceğe ait önceden hüküm vermek, geleceği tarif etmek, "previzyon" yapmak, çoğu kere büyük düşünürlerin eserlerinde tâli bir kısım olarak yer alır. Amaç halihazır durum esas alınarak gelecekle de ilgilenildiğini göstermek içindir. Kaldı ki, gelecekle ilgili kesin hükümler ileri sürmek Marx'da olduğu gibi yanıltıcı da olabilmektedir.

Sosyal sistemin temel değişkenlerinin alt yapı ve üst yapı şeklinde bir ayırma Marx öncesi gidilmemiş olması da bir eksiklik sayılamaz. Kaldı ki, günümüzde Marksist düşüncenin ulaştığı noktada "pazar sosyalizmi"nden bahsedildiği gibi, alt yapı-üst yapı şeklindeki kesin bir ayırım ve alt yapının üst yapıyı şekillendirmesi kuşku ile karşılanır olmuştur. Üst yapının da alt yapıyı etkileyebileceği ortaya çıkmıştır. Tabii Comte böyle bir ayırma gitmediği için eleştirilemez. Bu eleştiriye konu olan eksiklik iddiasını aslında Comte'da değil, olsa olsa böyle düşünmedi diye Comte'ü eleştiren tek bir modelle monolog hastahâna tutulan çevrelerde aramak gerekir. İkinci Sanayi Devrimi olan otomasyondan ve sibernetik çağdan bahsetmedi diye çağdaş olmayan hangi sosyal ilimci kmanabilir?

Devamlı yenilenen teknoloji, üretim ve mülkiyetin tarih içinde geçirdiği nitelik ve nicelik değişikliğini düşünürsek, üretim ve mülkiyetten daha önce bahsedenlerin bile çağımız gerçeğinin gerisinde kaldıklarını izleriz.

Meselâ, Comte'un merhaleler görüşü, Selçuklu ve Osmanlılarda, Batıdaki merhaleler olgusundan değişik bir özellik taşır. Bu Türk Devletlerinde adı geçen merhaleler, aynı zamanda bir arada ve birbirleriyle tamlanarak görülmüş birbirlerini sıra ile takip etmemişlerdir. İlim ve din birbirilerini tamamlayıcı olmuş ve ters düşmemiştir. Bir büyük camii kurulurken onun yanında medresesi, hastahanesi, konaklama mahalli gibi unsurlar birlikte düşünülüyor ve bunlar bir "külliye" yani bütün teşkil ediyordu. İlmî düşünce teşvik görüyor, peşin hükümlere itibar edilmiyordu. Descartes'den beş buçuk asır önce, ilmî düşüncenin bir özelliği olan "metodik şüphe" ünlü düşünür Gazzali tarafından geliştirilmişti. Tecrübecilik metodunu akılcılık metodu ile birleştiren İbni Sina (980-1037) ve Biruni (973-1051) hayatta ulaşılacak en üstün şeyin rasyonel (akılcı) bilgi olduğunu belirten ve ilimleri nazari ve tatbiki olarak ayıran Farabi gibi sosyal ilimlerde ve tabii ilimlerde birçok ilim adamı sayılabilir.

Sadece, Türk-İslâm kültürüne ait manevi değerlerin bozulduğu çöküş ve gerileme dönemlerinin örnek alınması, Batıdaki karanlık çağa karşılık Doğudaki aydınlık çağın varlığını gölgeleyemez.

Doğuda aydınlık çağı yaratan ilim ile dini bütünleştiren değer hükümleri üç ana başlık altında ele alınabilir:⁷

Bunlardan birincisi, sabit sebep-netice ilişkilerini tesbit etmek olan "hikmet aramanın kutsallığı" en önemli bir değer hükmüdür. Tabiatdaki ve sosyal realitedeki bütünlüğü, islami vahdet prensibini, araştırmalarla ortaya koyanlar hikmet sahibi kimseler olarak kabul edilmektedir.

İkincisi, ilim için ilim yapma prensibi aynı zamanda dini bir değer hükmüdür. Yerlerde ve göklerde hikmet bulup ilişkileri ortaya çıkarmayı emreden islami değer hükmü, gerçekleri bulmayı ibadet saymaktadır. İslam ilmi çalışmayı da teşvik etmekte ve ilmi çalışmayı ibadet saymaktadır. Nitekim, bir hadis-i şerif'e göre, ilim rütbesi rütbelerin en yücesidir.

Üçüncüsü, Allahı tanıyabilmek için insanın, tabiatı, cemiyeti ve bizzat kendisini tanıması gerektiği şeklindeki değer hükmüdür.

Tekrar konumuza dönersek sosyal değişmeyi hazırlayan sosyal kuvvetlerin etkisini bir doğrultu üzerinde düşünmek yanlış bir yaklaşımdır. Aynı şekilde, insanlık tarihini yine aynı doğrultu üzerinde ve determinist (gerekirci) bir yaklaşımla ele almak da yanlıcı olmaktadır. Nitekim, 19. Yüzyılın bazı sosyologları, içinde yaşadıkları sosyal ve ekonomik şartlarında etkisi ile, medeniyet tarihini aynı doğru üzerinde ele aldılar ve yanıldılar. Bunlardan Marx, Batı toplumları için bir noktaya kadar doğru sayılabilecek şekilde, Batıdaki gelişmeyi diyalektik ile açıklamaya çalıştı. Bu diyalektik de sırası ile ilkel ekonomi, feodal ekonomi, kapitalist ekonomi, sosyalist ve nihayet komünist ekonomi ile noktalanıyordu. Tarihin akışını bu noktada kesen ve diyalektik gelişmeyi bir doğru üzerinde düşünen Marx, medeniyet tarihinin akışına da bu son nokta ile nihayet veriyordu. Bu son nokta, O'na göre, sosyal mutlaklı. Burada sınıfsız ve istismarsız bir toplum kurulacaktı ve artık sınıf çatışması da son bulacaktı. İnsanlık tarihi,

7) Kurtkan, A., Sosyal İlimler Metodolojisi, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1978, sh. 19-20.

sınıf çatışmalarının da tarihi idi. Ancak, insanlık tarihi sınıf çatışmalarının tarihi olmaktan çok işbirliği, işbölümü ve dayanışmanın tarihidir. Ayrıca, bu tarihi akış, milletlerin milli bağımsızlıklarına kıskançlıkla sahip çıkmalarını da ortaya koymaktadır.

Marx'a göre sosyal değişme sınıflar arası çatışmalar ile ortaya çıkacaktır. Değişme de temel birim sınıflardır. Sosyal grup, fert ve sosyal müesseselerin değişmede oynadığı role ağırlık verilmez. İnsanlık, gerekirci bir şekilde üretim ilişkilerine bağlı olarak sınıf çatışmalarının yönlendirdiği belli merhalelerden geçmek durumundadır. Değişme kaçınılmaz olarak üretim ilişkilerinde (araç, gereç, makine ve diğer maddi kültür unsurları ile el emeği üretime katanlar arasında) görülecek ve sınıf çatışması ile doğacaktır. Değişmede temel değişkenler, alt yapıyı oluşturan ekonomik ilişkiler ve maddi faktördür. Ancak Engels'e yazdığı bazı mektuplarda, üst yapı olarak kabul edilen siyasi, hukuki, dini, sosyal ve kültürel değişkenlerin alt yapıya bağlı olarak değişeceği yanlışını ve bu değişkenlere gereken önemi vermediklerini itiraf etmektedir.

Tez, antitez ve sentez üçlüsü, üzerine diyalektiğini kuran Marx, insanlık tarihini bu diyalektiğe göre yürütmüştür. Değişme bu diyalektik üzerinde ve doğrusal olarak ortaya çıkacaktır. Ancak, en son sentez ve merhale olan sınıfsız, istismarsız toplum olarak kabul ettiği merhaleden sonra değişme sürecektir midir, yoksa duracak mıdır sorusu oldukça kapalı kalmıştır.

Engels, 1894'de H. Starkenburg'a yazdığı mektupta siyasi, hukuki, felsefi, dini ve diğer faktörlerin, temel faktör olan iktisadi yapı üzerinde kısmi bir tesire sahip olabileceğini kabul etmek zorunda kalmıştır⁸. İktisadi değişken, değişmede temel faktör ve başlatıcı olarak kabul edilirse, o zaman, bizzat iktisadi faktörün dinamiği nasıl açıklanacaktır? Her faktörü etkileyen bir başka faktörün dinamiği nasıl açıklanacaktır? Her faktörü etkileyen bir başka faktörün olabileceği kabul edilirse, üst yapıyı etkileyen iktisadi faktörü de etkileyen bir faktörün olması gerekmez mi? Veya en azından her iki grup

8) Eröz, M., İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, 1973, sh. 111. Aynı yazarın "Marxizm - Leninizm ve Tenkidi" (3. baskı) 1978, adlı eserine de başvurulabilir.

faktör arasında karşılıklı etki ilişkisi vardır. İktisadi faktörü etkileyecek faktörleri de düşünmeden, onu kendi kendini harekete geçirici ve başlatıcı saymak adeta mistik bir bakıştır.

Marx'ın diyalektiğindeki tez-antitez ilişkileri, acaba O'na göre sonuç olan komünist toplum için de geçerli değil miydi? Yakın geçmişin tarihi gerçekleri sanayi toplumlarının Marx'ın ileri sürdüğünün aksine, komünist topluma geçemediklerini de kanıtlamaktadır. Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda proleterleşme süreci, birçok sosyal siyaset tedbirleri ile önlenmiş, sosyal refah seviyesi artan çalışanlar, koperatifleşme, toplu sözleşme düzeni ve sosyal güvenlik sistemi içinde orta sınıflaşma sürecine girmişlerdir. Bu durumda, sınıf kavgası teorisi, çalışanlar dışında, çalışanlar adına hareket ettiklerini söyleyen bazı üst tabaka mensuplarına ve yine bazı aydınlara geçmiştir. Çalışanların demokratik rejim içinde muhafazakârlaşması ve ve işbölümü, Marx'ın ilham kaynağı olan Ortaçağın ikili sınıf yapısını değiştirmiş ve çoğulcu bir sınıf yapısına geçilmiştir. Birbirini izleyen teknolojik gelişmeler, yaratıcı ve yenilikçi bir "aydınlık sınıfı"nın eseri olmuştur. Yeni orta sınıflar olarak kabul edilen işletme yöneticileri, mühendis ve teknisyenler, planlamacılar vb. ellerinde herhangi bir üretim aracı mülkiyeti olmamasına rağmen, yüksek gelir grupları içinde yer almışlardır. Bunda, çağdaş sosyal hareketlilik aracı olan eğitimin payı büyüktür. Çalışanlar da homojen bir sınıf olmak ve sınıf kavgasını motive edecek kuvvetli sınıf şuurundan uzaklaşmışlar, toplum üyeliğini geliştirerek menfaat birlikleri oluşturmuşlardır. Proleter olmaktan çıkan çalışanlar için artık ihtilâl için sınıf şuuru ve sınıf kavgası ideolojik bir lüks olmuştur. Marxizm, daha çok teori ile uğraşan akademisyenlerin faaliyet ve araştırma sahasına giren tarihi bir görüş haline gelmiştir.

Marx'ın gerekciliği içinde işçinin proleterleşmesi, orta sınıfların çöküşü ve işçilerin vasıfsız hale gelmeleri bir "ilerleme ve aşama" sayılırken, günümüzde bunlar "gerileme"nin kanıtları olmuştur. Artık, çağımızda, bir ütüyü büyük bir teknik harika diye, Marx'ın yaptığı gibi, kimse kimseye hediye vermemektedir. Bütün bunlara rağmen, Marx yaşadığı çağa göre sosyal ve ekonomik meselelere katkıda bulunan bir sosyal ilim mensubudur ve sosyal ilimler tarihinde tarihi yerini almıştır.

Evrimci model içinde sokulabilecek sosyologlar arasında daha önce verdiğimiz bazı isimlere ilave olarak bir ölçüde Max Weber ve Durkheim'a da yer verebiliriz.

Ünlü sosyolog M. Weber insanlık tarihinin değişmesini "the protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" adını taşıyan ünlü eserinde, çok tanrılıktan tek tanrılığa, büyü alışkanlığından ilmi metodlara geçiş örneklerini vererek açıklamaktadır⁹. Bu özelliği ile Weber, doğrusal evrimci bir model anlayışı içinde olduğunu gösteriyor. Ancak, aynı Weber "karizmatik lider" kavramı ile fertçi modele yaklaşmaktadır. Normal insandan ayrılan ve istisnai güçlerle donanmış olarak kabul ettiği karizmatik lider, toplum hayatında oynadığı fonksiyon ve sistemi tekrar rayına oturtmadaki hüneri ile sosyal değişimin belirleyicisidir. Evrimci ve fertçi modellerle değişmeye yaklaşan Weber'de devri (cyclical) değişme anlayışına sosyal müesseselerin işleyişi alanında da rastlayabiliriz.

Diğer taraftan, E. Durkheim sosyal değişmeye işbölümü teorisi açısından bakmakta ve sosyal farklılaşmaya bağlamaktadır. İşbölümünün artışı ve karmaşıklaşan toplum hayatı modernleşme ile atbaşı gitmektedir. İhtisaslaşmanın artışı ve sosyal farklılaşma, değer hükümlerini de etkilemektedir. Ferdietçilik, resmi ilişkilerin artışı ve şekilcilik gelişmektedir. Dayanışma şekilleri de değişmektedir. Mekanik dayanışmanın yerini dışa açık ve çok yönlü ilişkilere dayanan organik dayanışma alır. Fertler, kendi statülerini kendileri kazanmaya bakarlar. Bu değişme evrimi, daha çok doğrusal bir değişme izlenimi vermektedir.

DEVİRİ (CYCLICAL) DALGALI MODEL

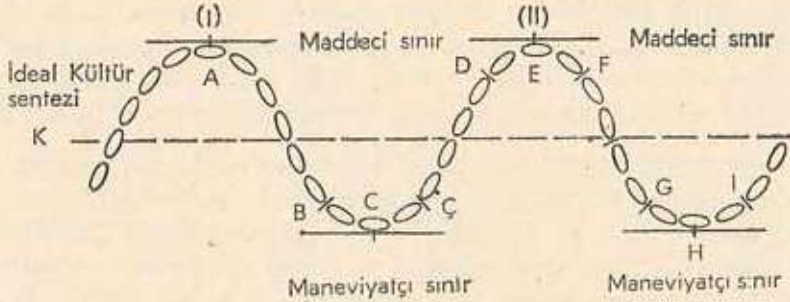
Evrimci modelden başka sosyal değişmeyi açıklayan bir model de "devri (cyclical)" modeldir. Bu modele göre, sürekli olarak cemiyetteki gelişme ve değişmeler devri bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Paretonun ünlü görüşü olan "elitlerin dolaşımı ve devri" devri modele bir örnektir. Sosyal düzeni yürütmek için idari iktidar ve sela-

9) Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (terc. T. Parsons), New York, 1958, sh. 23-27.

hiyeti elinde bulunduran her elit zümrenin yerini daha sonra başka bir elit zümre almaktadır. Böylece, devri olarak görünen değişme, sosyal düzenin işlemlerini sağlamaktadır.

Pareto'ya göre, elitler veya seçkinler grubu bir azınlık aristokrasisidir. Her elit grubu, kısa veya uzun bir süre sonra tarih sahnesinden silinecektir. Bunun sebebi, elit grubun yükselmesini sağlayan nitelikleri zamanla kaybetmesidir.

Devri model içinde dikkati çeken bir başka görüş de "sınırlı değişme teorisi"dir. P. A. Sorokin tarafından ortaya konan bu teori, model olarak *devri* değişme özelliği gösterdiği gibi *ritmik* bir nitelik de taşır. Bu ritimler değişme süreci içinde değişimin yönünü belirlerler. Kısa süreli ritimler olduğu gibi, uzun süreli ritmlere de rastlanabilir. Ancak, süre olarak ritimlerin kısa veya uzun olması, değişme yönünü fazla etkilemez. Ritimler, zincir halkaları gibi birbirlerini izlerler.

Değişme şekilde de görüldüğü gibi hem "devri" hem de "dalgalı"dır. Maddeci sınır ile maneviyatçı sınır arasında görülen değişme sürecine şekil veren ritimler (sosyo-kültürel süreçler) dir. Belirli bir zamanda ve belirli bir cemiyet gerçeğinde aktif rol oynayan kuvvetler (faktörler) cemiyetin iç dinamizmine bağlıdır. Eğer, cemiyet değişme olayını çeşitli sosyo-kültürel süreçlerle (ritimler) gerçekleştirecek, yönlendirecek bir olgunluğa erişmiş ve değişmeye açık bir hale gelmişse, —II nolu durumda olduğu gibi— değişme olayı canlanacak (Ç) ve sonra belirli bir noktadan itibaren değişme hızını kaybedecek

(D) ve durulacaktır (E). İşte, o noktada (E) bu sefer başka bir yöne doğru (F) değişme olayını başlatacaklar ve geliştireceklerdir. Yine belirli bir noktaya doğru değişme olayı başlangıçtaki hızını kaybedecek (G) ve yavaşlayacaktır. İşte, bu süreç her iki yöne doğru cemiyet dinamik bir yapıda tutan hareketleri bir cemiyet yapısını ortaya koymaktadır. Cemiyet, maddeci değer hükümlerinin kabul gördüğü bir sınırdan manevi değer hükümlerinin bulunduğu diğer sınır arasında salıncak gibi gidip gelmektedir. Salıncığın muhtevası da, cemiyetin kendisidir. Bu hareketlilik hızlı olabilir, yavaş olabilir; kısa veya uzun sürebilir. (I) örneğinde uzun süreli, (II) de ise kısa sürelidir; yani (II) de değişmeyi doğuran ritimler daha kısa sürede gerçekleşmiştir. Bu hızlı bir değişmedir.

Sorokin, “sosyal ve kültürel dinamikler” görüşüyle değişmeye ve sosyal olaylar arasındaki sebep-netice ve illiyet ilişkisine açıklık getirmiş olan çağdaş bir sosyologdur. Sosyal sistemleri incelerken, sosyologların, sistemin işleyişine açıklık getirmek için sosyal olayların sebepleri ve neticeleri ortaya dökmelerinin yeterli olamayacağını belirtmektedir. Sebep-netice ilişkisini aşarak sistemi oluşturan ve ona canlılık katan iç dinamizmin, iç manasının ortaya çıkarılmasını gerekli görmektedir. Kendisine özgü olarak ortaya attığı ilmi kavramların açıklığa kavuşturulması bile, sosyal ilimlere yapılacak bir hizmettir.

Nitekim, değişimin sınırlarını belirtirken faydalandığı maddeci ve maneviyatçı sınırlar görüşünde olduğu gibi, cemiyetleri ve sosyo-kültürel sistemleri üç ana safhada toplamaktadır. Bunlar, “maddeci (sensative)”, “manevi (ideational)” ve “ideal (idealistic)” sistemlerdir. “İdeal” dediği sistem, hem maddeci, hem de maneviyatçı kültürlerin sentezidir¹⁰. Bu ideal kültür sentezi, gerek maddeci, gerek maneviyatçı kültür modelleri yönündeki aşırı uzaklaşmalardan sonra, bir çeşit denge halidir. (Tablodaki K doğrusu gibi...). Başka bir ifade ile, manevi tatmin ile maddi tatminin dengelenmesidir.

YAPISAL - FONKSİYONEL MODEL

Değişme konusunda başvurulacak ve konuya ışık tutan bir model de yapısal-fonksiyonel modeldir. Bu model “sosyal yapı” ile “fonksi-

10) Sorokin, P.A., Social and Cultural Dynamics, 1957, sh. 741-746.

yonlar" arasındaki ilişkilerden hareket etmektedir. Yapıyı meydana getiren unsurlar ve bunların fonksiyonları sayesinde sosyal sistem işlemektedir. Karmaşıklaşan yapı dolayısıyla fonksiyonlar farklılaşmak ve çoğalmak durumunda kalmaktadırlar. Yapının ihtisaslaşma ve değişme yoluna girmesi halinde; bu değişmeye paralel fonksiyonları yerine getirebilecek ve sistemi ahenkli bir bütün şeklinde işletecek unsurlara, müesseseler kavuşması gerekir.¹⁾

Yapı ile fonksiyonel unsurlar arasında ilişkinin bulunduğu bir yerde "sistem" ve sistemin işlediği bir bütünü (toplumu) düşünmek zorundayız. Bu sistemden bahsederken, o sistemin bir denge ve ahenk ile ayakta durduğunu görmemezlikten gelemeyiz. Denge ve ahenk halinden nisbi olarak uzaklaşma olabilecektir. Çünkü, toplum hayatı statik bir özellik taşımaz. Ancak sistem yeni fonksiyonlara uygun yapı özellikleri kazanarak tekrar dengeye yönelir ve topluma devamlılık sağlar. Bu bakımdan, modelin değişmeyi açıklamadaki "kuramsal yeteneksizliği"ni ileri sürmek ve tanım gereği denge ve ahengin değişmeye karşı olduğunu düşünmek bir yanılmadır.

Bu modelin üstün tarafı, cemiyete işleyen bir bütün olarak bakması, değişmeyi fonksiyonel olarak yapıyı oluşturan unsurlardaki gerekli farklılaşmada ve yenileşmede görmesidir.

Modeli ortaya atanlar ve geliştirenler arasında, T. Parsons, R. K. Merton, W. P. Ogburn, Radcliffe-Brown ve Malinowski sayılabilir.

T. Parsons'a göre, sosyal farklılaşma ile karmaşık bir yapı kazanan toplumlar, farklılaşma ile değişmeye sahne olmaktadır. Parsons, farklılaşma ve işbölümü konusunda iptidai işbölümü ve modern işbölümü arasındaki farkı belirterek değişmeyi ortaya koymaktadır. İptidai işbölümünde sosyal statünün mesleği tayin ettiğini, modern işbölümünde işe, mesleğin statüyü belirlediğini belirtmektedir¹¹⁾.

R. K. Merton da, Parsons gibi fonksiyonel modeli ele alıp işlemektedir. Parsons'un ele aldığı ve bütünleştirici özelliğini ortaya koyduğu kültürel sistemi, Merton, temel yapı olarak düşünmüştür. Parsons da olduğu gibi, değişme konusu fonksiyonel ilişkiler içinde

11) Parsons, T., and Smelser, N.J., *Economy and Society*, London 1966, sh 66, 141.

değerlendirilmektedir. Fonksiyonel ilişki intibak ve uyum sağlayıcı bir niteliğe sahip olmalıdır. Bunlar olmadığı sürece fonksiyonsuzluk veya bozuk fonksiyonluluk görülebilir¹². Fonksiyonel olan, sisteme intibak ve uyumu sağlayıcı etkide bulunmaktadır. Fonksiyonlar da gizli ve açık olabilir. Açık olanlar sistemde kolaylıkla görülebilir ve izlenebilir. Toplum üyesi olan fertler tarafından bilinen beklenen, normal ve objektif fonksiyonlardır. Gizli olan fonksiyonlar ise, sistemde yer bulmasına rağmen, izlenmesi kolay olmayan, beklenmeyen ve arzulanmayan fonksiyonlardır. Genellikle açık fonksiyonlar üzerinde durulur ve gizli olanlar dikkatten kaçarlar. Açık olanlar gibi gizli olanlar da ortaya çıkarılmadığı sürece, sistemin işleyişi açıklık kazanamayacaktır. Sosyal değişimin fonksiyonel ilişkiler yoluyla açıklanabilmesi için her ikisi de araştırılıp ortaya çıkarılmalıdır.

Merton'a göre, ferdi saran sosyal çevre ikili bir nitelik taşır. Bunlardan "kültürel yapı" toplum hayatındaki değer hükümlerini, yerleşmiş normları, örf ve adetleri kapsar, "Sosyal yapı" ise, toplum hayatında fert ve sosyal grupların karşılıklı ilişkilerinin müesseseleştirildiği ve sosyal ilişkiler ile sosyal teşkilatları kapsayan bir yapıdır.

Kültürel yapı genel olarak toplum hayatının "*nasıl olması gerektiğini*" ortaya koyar. Sosyal yapı ise, toplum yapısının nasıl olması gerektiğini değil, "*nasıl olduğunu*" ortaya çıkarır. Sosyal yapı bazı alanlarda kültürel yapıdan uzaklaşmış olabilir. Bu, canlı ve hareketli bir sosyal varlık olan toplumda izlenen normal bir özelliktir. Merton, kültürel yapı ile sosyal yapı arasında beliren farkı, basit veya şiddetli olmasına göre "anomie" olarak tanımlamaktadır¹³. Her iki yapı arasında bir fark, bir boşluk veya bir kopukluk doğuyorsa, bunu önleyen "gizli" olarak belirttiği fonksiyonlardır.

ÇATIŞMALI MODEL

Sosyal değişmeye sosyal ilimcilerin bir bakışı ve yaklaşımı da çatışmalı modeldir. Bu model aslında diğer modelleri tamamlamakta ve karmaşık sosyal değişmeye daha açık ve seçik nitelik kazandırır-

12) Merton, R.K., *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, 1964, sh. 51

13) Aynı eser, sh. 162.

maktadır. Her model, şüphesiz ki, büyük katkılarda bulunmuştur ve çatışmalı model de bunlardan birisidir.

Çatışmalı modeli, evrimci, devri, yapısal-fonksiyonel modellerden tamamen farklı ve onlardan bağımsız kabul etmek mümkün değildir. Meselâ, çatışmalı model, toplumu birbiriyle çatışan unsurlardan meydana gelmiş olarak kabul etmekte, ancak bu unsurları bir bütünü kapsamında düşünmektedir. Bu bütün (toplum) içindeki unsurlar arasındaki çatışma, yapısal-fonksiyonel modeldeki fonksiyonel ilişkiye bir başka açıdan bakış olamaz mı?

Özellikle, çatışmalı modelin temsilcilerinden R. Dahrendorf, çatışmayı karmaşıklaşmış, sanayileşmiş ve çatışmayı düzenleyici müesseselerin bulunduğu bir yapıda ele alırken ve çatışma özelliğine sahip unsurlar kanalıyla sosyal anlamda toplumun bütünleşmesinin gerçekleştiğini söylerken¹⁴ çatışan unsurların toplumun sosyal yapısındaki fonksiyonlarını da belirlemektedir.

Dahrendorf, endüstri toplumlarını ele alarak değişme konusuna eğilmektedir. Sanayi kuruluşlarında sermayedar-yönetici farklılaşması; sermayenin anonim şirketler yoluyla atomize olması; hem patron hem yönetici tipinin değişmesi; gayrimenkul mülkiyeti yerine menkul mülkiyetinin önem kazanması sanayi devrimi ile görülmüştür. Ayrıca, işçi sınıfı yerine, eğitilmiş, nitelik ve nicelik yönüyle farklılaşan ve çoğalan "işçi sınıflarının" ortaya çıkışı, beyaz yakalıları da kapsayan "yeni orta sınıflar"ın sanayileşme ile doğuşu; çoğulcu bir sosyal tabakalaşmaya geçişin Dahrendorf'u etkilemediği söylenemez. Bu etkileme, çağdaş sosyal ilimcilerde de görülmektedir. Böylece, bütün insanlığı kapsayacak evrensel teoriler, hatta "ütopya" niteliği kazanabilecek görüşlerin yerini, sosyal gerçeğe dönük, somutlaşan belirli yer ve zamanlı, tecrübeci, gözlemci yöntemler almıştır.

Marksist çatışma modelindeki bütün dünya işçileri birleşiniz komutu, çağdaş şartlarda anlamını yitirmiştir. Her millî toplumun kendi içindeki sosyal gruplar arasında müesseseleştirilmiş olan çatışmalar; "çatışma-uzlaşma-uyum" sürecini izlemektedir. Fert ve sosyal gruplar kendi çıkarlarını korumak için teşkilâtlandıkları ve kendi var-

14) Dahrendorf, R., *Class and Class Conflict in Industrial Society*, London, 1963, sh. 161-163

lıklarından haberdar olarak sosyal ilişkilere girdikleri gibi, topluma dahil olmanın şuuru (milli şuur) da farkederek toplumcu davranmak zorundadırlar. Sosyal bütünleşmeye karşı ve sadece çatışma motifinden hareket eden bölücü ve yıkıcı emperyalist ideolojiler azınlıkçı amaçlar taşıdıklarından toplumcu ve çağdaş sayılamazlar. Günümüzde milli menfaatler Polonya gerçeğinde de olduğu gibi ön plândadır.

Dahrendorf, çoğulcu demokratik bir yapı kazanan sanayi toplumunda demokratik kurallar altında oluşan siyasi hayat gibi ekonomik hayat da, kuralları belirlenmiş, ilişkileri düzenlenmiş ve gerekli müesseseleri yerleştirilmiş bir yapıda, menfaat birlikleri ve sosyal gruplar arasındaki çatışmayı normal karışılmaktadır. Bu çatışmalar, (ihtilâflar) geliştirilen mekanizmalarla uzlaşılır hale getirilebilecektir. Nitekim, sanayileşmiş Batı demokrasilerinde bu durum kolaylıkla izlenebilmektedir.

Çatışmacı model görüldüğü gibi, toplumu oluşturan unsurlar arasındaki çatışmalı ilişkilere açıklık getirmektedir. Sosyal değişimin düzenlenmiş çatışmalı ilişkiler yoluyla gerçekleşebileceği görüşüne dayanmaktadır. Ancak, çatışmalı ilişkiler uzlaşmacı ilişkilere dönüşmekte ve sosyal denge tekrar kurulabilmektedir.

Su halde, çağdaş çatışma modelleri, toplumun ahenkli ve bütünleşmiş bir varlık olduğunu savunan yapısal-fonksiyonel modelin karşısı değildir.

*
**

Önemli bir sosyal değişme olan Sanayi Devrimi birçok sosyal kuvvetin toplum yapısı üzerinde aynı neticeyi verecek şekilde etkili olması ile gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi, her ülkenin kendine özgü sosyal ve ekonomik şartları karşısında farklı dönemlerde gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'da, özellikle, İngiltere, Fransa ve Almanya'da Sanayi Devrimi aynı anda ortaya çıkmış değildir. Öncelikle İngiltere'de Sanayi Devriminin ortaya çıktığını görüyoruz. Bunun sebepleri arasında İngiliz orta sınıflarının İngiltere'de 18 nci ve 19 ncu Yüzyıllardan önce var olmaları gelmektedir. İngiltere'de feodal ilişkilerin 14 ncü Yüzyıldan itibaren çözüldüğünü ve zamanla şehirlere olan göçün arttığını görüyoruz. Bununla beraber, serbest çiftçiler, tüccar ve sanayici şehirlî sınıfları kalabalıklaşmıştır. Bunun yanısıra, senyörlerin malikanelerinden kaçıp şehirlere göç eden ve istediği

yerde kimse ile iş mukavelesi yapma hakkına (İngiltere'de sivil haklar) kavuşan serfler coğrafi hareketlilikten de faydalanmışlardır.

Genel olarak sanayi devrimini doğuran sosyal kuvvetleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

— Para piyasasının doğuşu ve mübadelede paranın ağırlık kazanması.

— Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması bakımından ticari faaliyetlerin artışı.

— Merkezi otorite ve merkezi devlet anlayışının gelişmesi (Monarşi).

— Yeni kıtaların ve deniz yollarının keşfi.

— Büyük toprak mülkiyetinin prestij kaybetmesi, menkul mülkiyetinin önem kazanması.

Sosyal değişmeyi belirleyen bir faktör de göç olayıdır. Bilhassa, günümüzde, ileri sanayi toplumu haline gelen ülkelerde, metropolleşen şehirlerde kırsal bölgelerine veya küçük şehirlere doğru bir nüfus akımı görülmektedir. Bir zamanlar kırsal bölgelerinden büyük şehir merkezlerine doğru yönelen nüfus akımı, günümüzde, farklı sosyal kuvvetlerin etkisi ile kırsal bölgelerine doğru yönelmiştir. Bu değişme, determinist doğrusal değişme modelini sarsmakta, devri ve dalgalı değişme modelini ön plâna çıkarmaktadır. Bu gelişmenin birçok sebepleri vardır. Cemiyet şeklinde teşkilatlanmış insan topluluklarının bulunduğu büyük sanayi merkezlerinden kaçışı doğuran sosyal kuvvetler, göçün yönünü değiştirmiş olmaktadır. Bir zamanlar kırsal bölgelerinden ve malikanelerden şehirlere doğru gerçekleşen nüfus patlaması, belki de aynı ülkelerde bugün değişik bir özellik taşımaktadır. Fertler ve sosyal gruplar büyük sanayi bölgelerinde her türlü maddi tatmine kavuşmalarına rağmen, manevi tatminsizlik duymaktadır. Çalışma hayatında makine karşısında yabancılaşan insan unsuru artık çevre kirlenmesini arttıran sanayiden kaçma eğilimi göstermektedir. Fertler ve sosyal gruplar birtakım yasal güvencelerle korunmalarına, ferdi ve sosyal haklara sahip olmalarına karşılık, bir yalnızlaşma süreci içine girmektedirler. Bu süreç içinde fertler ve sosyal gruplar ben duygusunun yerine, biz duygusunun geçerli olduğu bir dayanışma içinde bulunmak istemektedirler. Bununla beraber Avrupa'nın birçok büyük merkezinde, mesele Londra'da yabancıların artan oranı da bir başka sebep olarak fertleri metropoliten bölgelerden

ayırmaktadır. Yine yabancı işçilerin çoğaldığı sanayi bölgelerinde de, özellikle Almanya'da aynı tip bir kaçış izlenmektedir. Kısaca, fertler, cemiyet hayatının fertlere tanıdığı çeşitli imkânlarla rağmen, cemaat şeklinde bir teşkilatlanma içinde bir dayanışma eğilimi göstermektedirler.

Nitekim, O. Spengler'e göre, kültürün son merhalesi olan medeniyet dönemine ulaşıncı, şehirleşmiş olan insanlar şekilsiz kültürler haline geleceklerdir. Büyümüş ve yayılmış olan şehirlerde yaşayanlar makine ve teknolojinin kölesi halini alırlar. Şehirlerde esirleşen insanlar tekrar tabiata dönme eğilimi içine girerler. Bu eğilim, aynı zamanda çözülmeyi belirlemektedir¹⁵.

Sosyal değişmeye sebep olan sosyal kuvvetlerin devamlı olarak aynı yönde ve doğrusal olarak etkili olmadıklarını belirleyen bir başka örnek de, aile kurumudur. Bilindiği gibi, aile, nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir kurumdur. Aile zamanla değişmeye uğramış, farklı aile tipleri ortaya çıkmıştır. Uzun süre devam eden ve hatta günümüzde de yer yer süren geleneksel geniş aile, yerini çekirdek aileye bırakmaktadır. Genel nüfus içinde şehirli nüfusun artışı ve sanayileşme, şehir bölgelerinde *çekirdek aileyi* daha yaygın hale getirmektedir. Karı koca ve çocuklardan meydana gelen çekirdek ailede birtakım değişmeler görülmektedir. Bu değişme, çekirdek ailenin *çözülen aile* niteliğini almasıdır. Çözülen aileyi de ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, dul eş ve çocukları içine alan *parçalanmış aile*, diğeri ise, gayri meşru çocuklarla annelerini kapsayan *tamamlanmamış aile* örnekleridir.

Şehir bölgelerine göç olayı ile gerek fertlerde, gerek ailenin yapısı içinde çevre karşısında kültürel uyumsuzluk görülmektedir. Kır bölgelerinden şehir bölgelerine göçenler işsiz kalmaları halinde, sosyal dayanışma şuurunu yitirerek kendi sosyal grupları içine çekilmektedirler. Hatta, sosyal bütünleşmeye karşı direnç göstermektedirler. Bu durumda, göç edilen bölgelerde aileler, bir çeşit hemşehri bölgeleri oluşturmaktadırlar. Bir aile farklı bir yörede de yaşasa, neticede bu hemşehri bölgesine doğru kaymaktadır. Bu durum, ailedeki değişimin sadece geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geç-

15) Spengler, O., *The Decline of the West*, New York 1926, sh. 104.

mek ile sonuçlanmadığını göstermektedir. İster *geçici geniş aile*, ister *destekli çekirdek aile* olarak nitelendirilsin, şehir fonksiyonlarına uyum zorluğu, çekirdek aileyi kalabalıklaştırmaktadır. Çekirdek aileyi meydana getiren karı koca ve çocuklara meselâ, bekar kardeş, hala, teyze, büyükanne gibi kimseler eklenmektedir.

Görüldüğü gibi, sosyal değişme, aileyi ve ailenin fonksiyonlarını ortadan kaldırmamaktadır. Ailenin fonksiyonları değişmemekte, ancak ailenin yapısında değişmeler ortaya çıkmaktadır. Aile önemli bir görev yerine getiren unsur olarak etkinliğini ve varlığını korumaktadır.

Aile kurumundaki değişme de diğer birçok örneklerle çoğaltılabileceği gibi, belirli bir doğrultu üzerinde gerçekleşmemektedir. Değişme, devri ve dalgalı bir gelişme göstermektedir. Gelişmiş ve sanayileşmiş toplumlarda, biz duygusunu hissedebilmek için çekirdek aileden geleneksel geniş aileye doğru bir kayma görülmektedir. Yalnız, buradaki geleneksel ailede, öncekinin aksine, eşin serbestçe seçimi, iş ve meskenin yine serbestçe tesbiti geçerli olmaktadır. Bu özellikleri taşıyan yeni aile tipi eski geleneksel geniş aileden farklıdır. Bu tip bir aileye geçişin sebepleri şöyle sıralanabilir:

- Dayanışma ihtiyacı
- Prestij kazanma arzusu
- Manevi koruyuculuk
- Ekonomik şartları düzeltme arzusu
- Köyden şehre gelenler için doğan uyum boşluğunun ve yalnızlaşmanın giderilmesi.
- Çocukların sosyalleşebilmeleri ve eğitilmelerinde anne ve babanın yeterli zamana sahip olamamaları ve ilgi eksikliği
- Çocukları suça iten şartları düzeltmek.

Şehir bölgelerinde genellikle doğum oranı düşmekte, çok çocuk yaparak yardımcı aile efradı içinde ücretsiz işgücünü arttırmak yerine, çocuğa, yetiştirilmesi ve eğitilmesi açısından bir mesele olarak bakılmaktadır. Şehir bölgelerindeki ailelerin hane halkı sayısı da azalmaktadır. Bu sayı, Türkiye ortalamasında 5.67 kişidir. Araştırmalar, çıkarıcı ve maddi normların ve şekilci ilişkilerin görüldüğü şehir bölgelerinde olduğu gibi, cemaat tipinin yaygın olduğu kırsal bölgelerde-

rinde de doğum oranlarının azaldığını ortaya koymaktadır. Kır bölgeleri ile şehir bölgeleri arasındaki doğum oranları farkının zamanla azaldığından, hatta eşitlenme eğiliminden söz edilebilmektedir. Kır bölgelerinde insan emeğinden tasarruf sağlayan nisbeten makineli tarımın gelişmesi, ulaştırma ve kitle haberleşme ağının yaygınlaşması ve etkinliğini arttırması, sosyal temasların sıklaşması, eğitim ve kültür seviyesinin gelişmesi, dünya görüşünü de değiştirmektedir. Neticede, doğum oranları azalmaktadır. Nitekim, yurt dışında bulunan Türk işçi aileleri arasında, özellikle B. Almanya da çoğunlukla çocuk sayısı 1968'de 5 iken, 1974'te 3 olmuştur¹⁶.

Diğer taraftan, değişme için bir gösterge olan dayanışma şekillerinin gerek Durkheim, gerek Tönnies tarafından şehir ve kır farkını belirten "organik-mekanik" dayanışma şekillerinin hem şehir, hem de kır bölgelerinde izlemek mümkün olmaktadır. Bu bakımdan, kır bölgelerinde sadece mekanik, şehir bölgelerinde ise, organik dayanışmanın bulunduğu artık ileri sürülememektedir. Nitekim, ünlü Türk Sosyologu Z. Gökalp, bu görüşü ileri sürerken Durkheim'dan ayrılmaktadır.

Aile müessesesindeki değişme konusunda dikkati çeken bir durum da, ailedeki değişimin aile pasif farzedilerek dış objektif faktörlerin aileyi şekillendirdiği kabul edilmektedir. Adeta, aileyi belirli bir değişme yönünde iten dış faktörler olmasa, aile hiç değişmeye uğramadan sabit kalacaktır. Bu görüşün eksikliğini belirtmek zorundayız. Ailedeki değişimde objektif ve dış faktörlerin rolü inkâr edilmemekle beraber, bazı sübjektif faktörlerin de varlığı kabul edilmelidir. Değişme, hem bağımlı, hem de bağımsız değişkenlerin etkisi ile olabilmektedir.

Sosyal değişme aslında belirli bir yön ifade etmez. Değişme ilerleme şeklinde olabileceği gibi, gerileme şeklinde de gerçekleşebilir. Modern sosyolojiye göre, sosyal değişme, objektif kriterlere göre bir ilerleme şeklinde gerçekleşmelidir. Sosyal değişme, düzensizliğin, sistemsizliğin ve bir kargaşalıktan diğer bir kargaşalığa geçişin sebebi olmamalıdır. Sosyal değişme süreci ile toplumlar, sosyal çözülmeden sosyal bütünleşmeye, sosyal çatışmadan sosyal barışa ve orta sınıflaşmaya, kadın-erkek eşitsizliğinden, eşitliğe, kölelik ve istismardan insan hakları ve demokrasiye geçebilecek şartlara kavuşmalıdır.

16) İş ve İşçi Bulma Kurumu İstatistikleri.

lar. Dengesizliklerin şiddetlenmesi, dilin ve ailenin yıpranması ilerleme sayılamaz.

İlerleme şeklinde ortaya çıkabilecek değişimin maddi hedeflerde olduğu gibi, manevi hedeflerde de gerçekleşmesi gerekir. Değişmelerin toplumun bütününe yansiyabilmesi ve faydalı sonuçlar verebilmesi, sadece organizasyon ve yasal tedbirlerle sağlanamaz. Yasal tedbirlerin de, organik bir şekilde, zorlayıcı olmadan taabndan yukarı doğru toplum yapısı ile bir yabancılaşmaya sebep olmadan getirilmeleri uygun olur. Toplum yapısı ile çelişen yasaların geçerliliği tartışmalıdır.

Yasaların toplumun sosyal yapısı esas alınarak çıkarılması halinde bile, gerek yasalar, gerek organizasyon şekilleri topluma işlerlik kazandırmak için yeterli değildir. Çünkü, toplum sosyal teşkilâtlardan meydana gelen bir ağ olduğu gibi, aynı zamanda, bir sosyal münasebetler ağıdır. Sosyal münasebetler, fertler ve sosyal gruplar arasında ortaya çıkar. Sosyal münasebette insan faktörü yani ruhi faktör söz konusudur. Sosyal münasebet, sosyal varlıkların yani fertlerin karşılıklı olarak birbirlerinin varlığından haberdar olmaları anlamını taşır. Şu halde, maddi şartlardaki değişmelerin insanın moral yönünü de tatmin eder olması gerekmektedir.

Sosyal değişmeye tesir eden faktörler :

— *Fiziki çevre* : Günümüze kadar, sosyal ilimler tarihinde Coğrafya ile Sosyoloji arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri süren birçok düşünür rastlanmıştır. Bu düşünürlere göre, her coğrafi çevre, o coğrafya üzerinde yaşayan insan topluluklarını etkilemektedir. Hatta, bazıları fiziki çevreyi tek faktör olarak ele almakta ve işi coğrafi kaderciliğe kadar götürmektedirler. Şüphesiz ki, fiziki çevre insan toplulukları üzerinde etkilidir. Ancak, sosyal değişmeye tesir eden faktörler içinde fiziki çevre gibi, diğer bir çok faktörde düşünülebilir. Bu bakımdan, fiziki çevrenin insan toplulukları üzerinde tekili olduğu ve insan topluluklarının sosyal hayatını şekillendireceği şeklindeki görüş yeterli sayılamaz. Çünkü, her türlü fiziki şartlar insanların onlara hükmetmesi, onları kullanması nisbetinde önemlidir. Bu bakımdan, sosyal değişmeye tesir eden faktör sadece fiziki çevre değildir.

Jeopolitik doktrinine zemin hazırlayan F. Ratzel'e göre bütün sosyal hayat coğrafi unsurlara bağlıdır. Coğrafyayı adeta bir kader

olarak kabul eden Ratzel'e ünlü sosyolog Durkheim tenkitler yöneltmiştir. Durkheim'e göre fiziki çevre insan toplulukları üzerinde etkili oluyorsa da, fiziki şartlar aynı olmasına rağmen, sosyal şartlar değişmektedir¹⁷.

İnsan unsuru fiziki çevreye hakim olabildiği sürece yeni medeniyetler meydana getirebilmektedir. Bataklıkların kurutulması, çölde tarımsal faaliyetlerine geçilebilmesi, yine insan unsuruna bağlı kalmaktadır. Aynı fiziki çevre üzerinde tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış insan topluluklarının siyasi sistemleri, sosyal yapıları kültür ve medeniyetleri farklı olmuştur.

Fiziki çevrenin sosyal değişmeye olan etkileri üzerinde Le Play ve İbni Haldun da durmuşlardır. Le Play'e göre, fiziki çevrenin aile yapısı üzerinde etkisi vardır. İbni Haldun ise her iklimin kendine özgü bir insan topluluğundan bahsetmektedir.

Biyolojik faktör : Fiziki çevrenin yanısıra biyolojik faktörü de sosyal değişmeye tesir eden faktörler arasında ele alabiliriz. Ancak fiziki çevre faktöründe olduğu gibi biyolojik faktör de sosyal değişmeyi tek başına açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Sosyal değişmeyi sadece soy ve ırk özelliklerine göre açıklamak yeterli değildir. Soy ve ırk özelliklerinin yanısıra, ferdi çevreleyen ve saran sosyal çevre de fert üzerinde etkili olmaktadır. Soy ve ırktan gelen irsi faktörün yanısıra, sosyal çevre insan unsuruna şekil vermektedir. Sosyal çevreden aile, okul, işyeri ve ferdi saran diğer sosyal muhitleri kastediyoruz. Burada, bir nokta üzerinde durmayı da faydalı buluyoruz. Bazı durumlarda soy ve ırk birliği ile kültür birliği birbirine karıştırılmaktadır. Irki birlik belirli bir ırka mensup olmak anlamını taşır ve biyolojik olarak kazanılan bir niteliktir. Kültür birliği ise, belirli bir kültürü taşımak anlamına gelir. Belirli bir kültürü taşımak da, öğrenme ve sosyalleşme süreçleri sonunda kazanılır.

Teknoloji faktörü : Sosyal değişmeyi etkileyen faktörlerin arasında teknolojiye de yer vermek gerekir. Teknoloji sanayileşmeyi hızlandıran, üretimi arttıran bir faktördür. Gelişmiş ve sanayileşmiş olan ülkeler aynı zamanda teknolojiye de ileri giden ülkelerdir. Ancak,

17) Fındıkoğlu, Z.F., İçtimaiyat Dersleri, (Birinci Cilt), Sosyoloji Doktrin ve Kolları, İktisat Fak. Yayını, 1971, sh. 31-34.

teknik, insan faktörünün bir ürünüdür. Sanayi devrimi ile gelişen aydınlar sınıfı yeni tekniklerin bulunmasında öncülük yapmışlardır. Teknolojideki ilerleme, insangücü kaynaklarının gelişmişliği ile eşanlamlıdır.

Teknoloji "İnsan topluluklarında kültürel gelenek ile fiziki ve biyolojik çevre ile uğraşmak"¹⁸ anlamına gelir. Teknolojinin önem kazanması fiziki çevrede işlenmemiş bir halde bulunan kaynakların insan ve cemiyet ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir duruma getirilmesi için girişilen *dönüştürme* faaliyetidir. Bu faaliyetin gerçekleşebilmesi, beşeri faktörün gerekli nitelikleri kazanmasına bağlıdır. Kullanılan teknolojinin basit, ara veya ileri olmasına göre nitelik seviyesi farklı insangücüne olan talep de değişecektir. Teknoloji faktörü diğer faktörler gibi sosyal değişmeye yol açabilmektedir.

Ancak, teknik belirli bir kültürün ürünüdür, tekniği yaratan kültürü göz önüne almadan teknolojiyi bağımsız ve insanoğlunun evriminde temel belirleyici faktör olarak düşünmek hem eksik, hem de yanlıştır. Her toplum teknolojiyi dışarıdan alabileceği gibi, kendisi de yaratabilir. Gerek onu yaratırken ve gerek ithal ederken, manevi kültürün gelişmiş, rasyonel ve yaratıcı düşüncenin yerleşmiş olması ve değer hükümleri ile teknolojinin uyum sağlaması gerekir. Teknoloji, manevi kültürün rehberliğinde yetişir ve olgunlaşır. Kısaca, teknoloji, onu yaratan, yenileyen insan unsurunun kültür taşıyıcı özelliğine bağlı olarak ortaya çıkar. İnsan ve kültür diyalogunun neticesi olarak teknoloji belirir. Teknoloji daha ileri ve gelişmiş bir seviyeye ulaşmak için sadece bir basamaktır, yani araçtır. Onu amaç gibi göstermek ve soyutlaştırmak onda gizli bazı özellikler aramak, bizi teknolojinin insanoğlunun evriminde temel belirleyici olduğu yanlışına götürebilir. Bu yanlışa düşmemek için sosyal değişmeyi doğuran faktörlerden biri ve en önemlisi olan "kültür" üzerinde de durmak gerekir.

Kültür Faktörü

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız faktörlerle beraber kültür faktörü, sosyal değişmeyi yönlendiren önemli bir faktördür. Bir insan

18) International Encyclopedia of the Social Sciences, "Teknoloji Maddesi", Vol. 15, 1968, sh. 570.

topluluğunda sosyal değişimin ortaya çıkabilmesi, insan unsurunun fiziki çevreyi işleyebilmesi ve teknolojiyi kullanabilmesi, o insan topluluğunun sahip olduğu kültürün yaratıcılığına bağlıdır. Kültür, maddi ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılır. Maddi kültür, medeniyet olarak düşünülebilir. Maddi kültür dediğimiz zaman, araç ve gereç, makina, köprü ve maddi yapısı olan diğer tesisler akla gelebilir. Manevi kültür ise, örf ve adetler, sosyal müesseseler, sosyal organizasyon, değer hükümleri v.b. konuları kapsar. Eğer bir insan topluluğunda manevi kültür zengin ise, maddi kültürün gelişmesi, meselâ, yeni tekniklerin bulunması ve uygulanması mümkün olur. Yine manevi kültür zengin ise, toplumun ilim ve tekniği almaktaki çabukluğu ve uyumu daha kolay gerçekleşir. Manevi kültürün bu yaratıcı özelliği, ortaya çıkacak sosyal değişimlere de yön vermektedir. Manevi kültürü korumak kadar onu zamanla zenginleştirmek yoluyla maddi kültürü de arzulanan düzeye yükseltmek mümkündür. Maddi ve manevi kültür arasındaki yakın ilişkinin ve karşılıklı etkileşimin devamı, cemiyetin genel anlamda sosyal dengesinin de bozulmamasını sağlar.

Bu sosyal dengenin bozulmaması, cemiyet hayatı için gerekli olan sosyal değişimlerin gerçekleşmesine yardımcı olur. Maddi kültür bütün insanlığın hizmetinde olduğu için "Beynelmilel"dir. Manevi kültür ise, unsurları itibari ile seçilebilme ve ayırdedilebilme özellikleri ile "Millî"dir. Bunun için millî kültür ile medeniyet arasında bir bütünleşme ve uzlaşma gerekmektedir. Bu birleşimi sağlayan kültürler, sosyal gelişme yolunda önemli mesafe almaktadır. Bir toplumun güçlü olabilmesi için hem kültürün, hem de medeniyetin dengelenmesi gerekir. Medeniyetten nasiplenmemiş bir kültüre sahip olan bir milletin çeşitli alanlarda yükelebilmesi zordur. Çünkü, Gökbalp'e göre, medeniyet bilim ve fene dayanır. Bunlar olmadan bir millet yüksek hayat yaşayamaz¹⁹.

Aynı şekilde kültürün de zengin ve yaratıcı olması gerekir. Çünkü, milletler, kültürü dışarıdan ısmarlama alamazlar. Sosyal değişim süreci içindeki toplumların ilerleyebilmeleri ve gelişmelerini engelleyici değişim süreci içine girmemeleri için, maddi kültür unsurlarından faydalanmaları tabiidir. Sosyal gelişmeyi destekleyecek bir zih-

19) Gökbalp, Ziya, Hars ve Medeniyet, sh. 58-60.

niyet değişikliği ve yeni tekniklerden faydalanarak üretimi ve verimi arttırırken, millî kültür unsurlarında bir yozlaşmaya imkân vermemek de gerekir. Yeni olan şeyler yeni olduğu için alınmaz. Aynı şekilde, eski olan şeyler de eski oldukları için atılmazlar. Önemli olan o unsurların toplum hayatındaki fonksiyonlarıdır.

M. Turhan, kültür ve medeniyet arasında bir diyalogun bulunduğunu ve zıtlaşmanın olmadığını belirtmektedir. Gerek Gökalp, gerek M. Turhan, kültür ve medeniyet arasında fark olmadığını, dışarıdan medeniyeti alırken kültürün de alınmış olacağını savunanlara katılmamaktadırlar. Ashnda, Batı medeniyetinden habersiz olamayız, fakat Batı medeniyetiyle ilgili medeniyet şekillerini alırken Batı milletlerine ait kültürü de almak zorunda değiliz. Medeniyetteki ilerleme uğruna millî kültürden ve dolayısıyla millî bağımsızlıktan vazgeçilemez. Millî kültürün millîğinin ve seçilebilme özelliğinin kaybolduğu bir toplumda lieri bir medeniyete ve bu medeniyetin unsurlarına sahip olabilmek anlamlı değildir. Kalkınmış sömürgeler örneğinde olduğu gibi ... Haberleşmede ileri bir tekniği, meselâ, enterconnekte sistemini alırken veya TV. yayıncılığına geçerken, kültür aktarmasına gerek duymayız. Bu gibi medeniyet unsurlarında kendimize özgü kültürü işleyip geliştirebiliriz. Kültür ve medeniyet arasında fark vardır, ama bu fark, diyalog kurmayı önleyici değildir. Ayrıca, "millet"²⁰ niteliğini kazanmış toplumlarda kültür ve medeniyet birliği ve bütünlüğü daha kolay sağlanabilir.

20) Millet, kendi birliğinden haberdar olan siyasi bakımdan devlet şeklinde teşkilâtlanmış ve millî devlet kurma kabiliyetine sahip sürekli ve teşkilâtlı insan zümreleridir. Millet, aynı zamanda gelişmiş olan bir milliyettir. Milliyet ise, tohum halindeki bir millettir. Milletler gerçeği, kavim ve imparatorluk devirlerini izlemektedir.

Sadi Maksudi Arsal'a göre millet, siyasi, bir birlik şeklinde yaşayan ortak mazi ve kültüre sahip, devlet şeklinde teşkilâtlanmış fert ye zümrelerin toplamıdır. Millet, ırkı, kavmi, coğrafi bir zümre değildir. Din, dil ve ahlâk anlayışı ile yani kültür faktörüne göre teşekkül eder. Sürekli ve teşkilâtlı bir sosyal gruptur. İnsanlık tarihinde, insar topluluklarının klan, aşiret, kabile ve imparatorluk dönemlerinden sonra gelen en ileri safhasıdır. Millî nitelikli bir kolektif şuur ile fertlerin güçlendirildiği büyük bir sosyal gruptur.

Kendi siyasi gücü, sosyal ve kültürel seviyesi, yeterli olma-

M. Turhan'a göre, Batı medeniyeti tek bir millet tarafından temsil edilmediği gibi, onu temsil eden milletler arasında da farklar vardır. Genelde bir Batı Medeniyetinden bahsedilebilir. Bu medeniyet farklı milletlerin milli kültürlerinin yarattığı maddi kültür unsurlarıyla doğmuştur ve beynelmileldir. Sadece bir milletin inhisarında değildir ve Batıyı meydana getiren milletlerin ve insanlığın ortak malıdır. Buna karşılık Batı medeniyetini oluşturan milletlerin kendilerine özgü kültürleri vardır. Bir Fransız kültürü, Alman kültürü ve İngiliz kültürü gibi....

Gerçekten, Batı toplumu tek bir millet olsaydı, medeniyet ve kültür arasında bir fark düşünülemezdi. Şu halde, medeniyet çeşitli milletlerin, farklı kültürlerin istifadesine sunulmuş ortak unsurlardır. Bir kavim kültürce yükseldikçe kuvvetli bir devlet meydana getirir ve medeniyetin alıcısı durumuna girer. Medeniyetin gelişmesi, kültürün yükselmesine bağlıdır. Medeniyete uyum ve intibak süresinin kısaltılabilmesi kültürün belirli bir seviyeye yükselmesine bağlıdır. Kültürün yükselmesinden medeniyet de doğmaya başlar²¹. Spengler, "Medeniyet kültürün önlenmez kaderidir, neticesidir. İşten bir ihtiyaçla, tekrar onlara varılır"²² derken de kültürden medeniyete geçişi kastetmektedir. Ona göre, kültürden medeniyete geçiş Batı dünyası için 19. yüzyılda tamamlanmıştır.

Ancak, medeniyetin gelişmesinde, sosyal temaslar ile komşu milletlerin kültürlerinden alınan bazı kurumlar da görülür. Sosyal temas ile bazı yenilikler kazanılır. Medeniyetle ilgili yenilikler, o toplumun kültürüne katılmış medeniyet şekilleridir.

Spengler'in de belirttiği gibi, belirli bir yer ve zaman içinde medeniyetler doğar, yaşar ve ölürler²³. Milletlerin kültürleri ise, yeni doğacak medeniyetlerle olan alışverişe devam ederler.

dan başka milletler tarafından bağımsızlık hakları verilen gelişmiş toplumları, millet olarak kabul etmek zordur. Bu toplumlar klan veya aşiret bünyelerini aşarak çağdaş toplum seviyesine geldikleri zaman, gerçek anlamda millet olurlar.

21) Gökalp, Ziya, Hars ve Medeniyet, sh. 2.

22) Spengler, O., Batının Çöküşü, İstanbul, 1978, sh. 44-45.

23) Türkoğan, O., Ziya Gökalp Sosyolojisinde bazı kavramların değerlendirilmesi, (3. Baskı), İstanbul, 1978, sh. 48.

Her medeniyet, insanlık tarihine değişik alanlarda katkıda bulunmuştur. Meselâ Türk-İslâm medeniyeti, ilim, güzel sanatlar, mimari, imar ve kalkınma gibi alanlarla, insana saygı ve eşitlik, sosyal adalet, askerlik, güzel ahlâk ve devlet kurma geleneği gibi sahalarında; Batı medeniyeti, ilim ve teknoloji, Roma, siyasi ve hukuki teşkilatlanma ve eski Yunan ise, felsefe ve estetik alanlarında yaptıkları katkılarla dikkati çekmişlerdir²⁴.

Sosyal değişme tipleri :

- Kendiliğinden (Organik) olarak görülen sosyal değişmeler.
- Değiştirme (Mekanik) yoluyla gerçekleşen sosyal değişmeler. (İhtilâller, İnkılâplar ve Plânlama faaliyetleri)

Sosyal değişme ile ilgili olan açıklamalarımıza son vermeden önce, ünlü Fransız sosyoloğu Raymond ARON'un sosyal değişme ile ilgili görüşüne değinmek istiyoruz. Aron'a göre, medeniyet tarihi sadece gelişme ve değişmeden meydana gelmemektedir. Medeniyet tarihi aynı zamanda muhafazakâr bir niteliğe de sahiptir²⁵. Her çağa özgü sosyal miras, ondan sonra gelen çağa devredilmektedir. Bir çağda yaratılan değerler, yeni buluş ve tekniklerin kaynağı önceki çağlardır. Belirli bir birikim olmadan değişme ve gelişmeden söz edebilmek zordur. Tarihte bir Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi meydana gelmişse, bu önemli değişmeleri hazırlayan sosyal ve ekonomik faktörleri daha öncelerde aramak gerekir. Medeniyet tarihinin sürekliliği böylece temin edilmektedir.

SOSYAL GELİŞME

Sosyal değişme üzerinde durduktan sonra sosyal gelişme konusuna da değinelim.

Sosyal gelişme, bir toplumda ekonomik gelişme ve ekonomik büyüme ile birlikte, sosyal ve kültürel seviyenin artışıdır. Böylece, sosyal gelişme, hem ekonomik gelişmeyi, hem de ekonomik büyümeyi kapsamaktadır.

24) a.g.e., sh. 113-114.

25) Aron, R., Sanayi Toplumu (Terc. Ağâh Oktay Güner), İstanbul, 1974, sh. 73.

Bilindiği gibi, ekonomik gelişme, kalitatif bir değişikliği ifade etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, bir ülkenin ekonomik yapısında sanayileşmenin, tarım sektörüne göre öncelik alması, o ülkeden bir yapı değişikliğini doğurabilir. Bir ülkede meslekteki mevki bakımından nüfusun ücretliler grubu içinde çoğalması, yine kalitatif bir değişikliktir.

Ekonomik büyüme ise, kantitatif değişikliği ifade eder. İktisatçılar ekonomik gelişmeyi, gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik büyümeyi ise, gelişmiş ülkelerin meselesi olarak ele alırlar. Ekonomik büyüme de, ekonomik yapıdaki bir değişiklikten çok, mevcut yapı şartları içinde sayısal bir yükselişi ifade eder. Örnek olarak, ekonomik kalkınma hızındaki artışı ve fert başına düşen milli gelir artışını verebiliriz.

Bir toplumda sosyal gelişmenin ortaya çıkabilmesi için sadece ekonomik gelişme ve büyüme yeterli değildir. Bir ülkede fert başına düşen milli gelir ne kadar yüksek olursa olsun, ekonomik büyüme hangi düzeye ulaşırsa ulaşsın, eğer o ülkede sosyal gelişme sağlanamamışsa, bu ülkeyi sosyal anlamda gelişmiş sayamayız. Sosyal gelişme, o toplumu meydana getiren fertlerin ve sosyal grupların değer hükümlerinde meydana gelen bir gelişmedir. Bu gelişmenin bulunup bulunmadığı, sosyal normlar ele alınarak anlaşılır. Sosyal gelişmenin izlenebilmesinde göz önünde tutulabilecek sosyal normlardan bazıları rasyonel düşünmek ve diğergamlık (altruizm) tir. İktisadi refah, maddi şartlarla ortaya çıktığı gibi, sosyal gelişme de bir toplumdaki nüfusun sosyal ve kültürel seviyesi ile oluşur.

Beşeri kapitalin gelişmesi, başka bir ifade ile insangücü kaynaklarının yeterli hale gelmesi, maddi tatmin ile manevi tatminin dengelenmesi, sosyal bakımdan gelişmişliğin göstergesidir. Batıdaki buluş ve yeniliklerin ortaya çıkışını, elit tabakının ve ilim adamlarının maddi tatmin ile manevi tatmini dengelemelerine borçluyuz. Aydınlar ve ilim adamları, sadece maddi tatmin peşinde koşsalardı, bir yerde doygunluk noktasına ulaşacaklarından yeniliklerin ortaya çıkması gerçekleşmeyebilirdi. Fakat, aydınlar ve ilim adamları, maddi tatminin üstünde, yaptıkları işten manevi tatmin duydukları için teknik yenilik ve buluşların sonu gelmemektedir.

Günümüzde, ekonomik bakımdan bir güç haline gelen bazı ülkeler, sanayileşmeleri için ihtiyaç duydukları insangücü kaynak-

larını geliştirememişlerdir. Bunlara örnek olarak, vasıflı emek ithal eden İran ve bazı petrol zengini ülkeler verilebilir. Bazı petrol zengini ülkelerde fert başına düşen milli gelir, Amerika Birleşik Devletlerindeki kadar fazla olmasına rağmen, bu petrol zengini ülkelere gelişmiş ülkeler arasında yer veremiyoruz. Tek bir faktöre, yani petrole dayanan ekonomik güç, sosyal bakımdan gelişmişlikle tamamlanamadığı sürece, bu ülkeler gelişmiş ülkeler grubuna giremeyeceklerdir. Nitekim, bu ülkelerde silahlanma için harcanan kaynaklar oldukça büyük bir yekûn tutmasına rağmen, silahları kullanacak askeri personel ve teknisyenden mahrumdurlar. Batıdan alınan modern savaş uçaklarına yeterli sayıda pilot bile bulunamamaktadır. Bütün bunlara rağmen, bu ülkeler zenginleri, kendi ülkelerini kalkındırmak ve sanayileşmek için sermaye birikimine gidecekleri yerde, başta Londra ve Paris olmak üzere çeşitli Avrupa merkezlerinde gayrimenkul ve özellikle otel alımını hızlandırmaktadırlar. Bunun yanı sıra, gösteriş tüketimi de büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu gibi örnekler sosyal bakımdan gelişmemişliğin belirtileridir.

Sosyal gelişmenin en belirli ve mükemmel hali fert ve toplum çıkarlarının birbirine zıt olmadığıdır. Bu düşüncenin topluma kazandırılması kültür politikası ile gerçekleşebilir. Örnek verirse, Ülkemizde yeni birtakım yabancı marka arabaların kullanılmasının artışı, bir döviz kaybıdır. Üstelik bunların bir müddet sonra doğacak olan yedek parça ihtiyacı, yine döviz gerektirecektir. Bu durum hem fert, hem de toplum çıkarları açısından bir kayıptır. Ayrıca, günlük gazete ve dergilerin rengarenk yayınlaması da hem fert, hem de toplum çıkarları açısından zararlıdır. Ayrıca, vergi kaçırarak mükellef kaçırdığı vergi miktarınca menfaat sağladığını zannetmesi yanlıcıdır. Vergi kaçırma olayının yaygınlık kazanmış olması devletin çıkarlarına aykırı olması yanında ferdin çıkarları açısından da zararlıdır. Vergi gelirlerinin azalması, devletin yerine getireceği kamu hizmetlerini ve yatırımları sekteye uğratacak; fertlerin nitelik ve nicelik yönünden hizmetten yeterince faydalanamayacaklardır. İşsizlik yatırımların gerçekleştirilmemesi karşısında artacak, üretim azalabilecek, piyasaya arz edilen mal ve hizmet miktarı düşecek, fiatlar yükselecek ve enflasyonun ferde yansiyabilecek zararları ortaya çıkacaktır.

Sanayinin istihdam yaratıcı özelliğini göz önüne alırsak, sanayiden ticarete doğru kaynak akımı akımı, belki, kısa dönemde büyük

ve rahat kâr imkânlarını müteşebbislere verecektir; ancak, sanayileşmenin büyüme hızı düşebilecek ve sanayileşmenin gerçekleşmesi yavaşlayacaktır. Siyasi istikrarın ve çalışma barışının zedelenmesi; ticaret sektörünü daha da yaygınlaştıracaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ve gelişmemişlerde zaten yaygın ve şişkin olan ticaret sektörü daha da gelişecektir. Sanayileşmenin yavaşlaması; hem fert, hem de toplum açısından bir kayıptır. Büyük Atatürk'ün de belirttiği gibi, "devlet ve fert birbirinin muarızı değil; birbirinin tamamlayıcısıdır".

Sosyal bakımdan gelişmişliği belgeleyen bir başka örnek üzerinde duralım. 1976 yazı İngiltere için oldukça kurak geçmiştir. Bu yüzden bu konu ile ilgili bir Bakanlık dahi kurulmuştur. Radyoda arasıra yapılan anonslarda, özellikle İngiliz kadınlarının kullandıkları suyu en azından bahçelerine dökerek çimlerin sararmaktan kurtarılması istenmiştir. İngiliz kadınlarının çoğu, yaptığımız bir bölgedeki incelemelerden edindiğimiz bilgilere göre, bu isteğe uymuşlardır. İngiltere'de harp yıllarında aldığı akaryakıttan, artan kısmı iade eden İngiliz vatandaşının davranışı gibi örnekleri çoğaltabiliriz.

Ülkemizde fert ve toplum çıkarlarının birbirinden farklı olmasının yeterince anlaşılabilmesi konusunda altın kullanımı, kâğıt, ekme gibi birçok tüketim mallarında görülen savurganlığı örnek olarak verebiliriz. Buna ilâveten, su ve elektrik kullanımında görülen savurganlık da söz konusu edilebilir.

Görüldüğü gibi, sosyal gelişme, sosyal ve kültürel seviye ile yakından ilgilidir. Fert ve sosyal grupların sosyal ve kültürel seviyesinin yükselmesi sosyal bakımdan gelişmişlik anlamı taşır. Bunun yanı sıra, halka ve eğitim çağında olanlara, ekonomik, sosyal, politik ve eğitim imkânlarının verilmesi ve bunların lider ve yönetici olacak şekilde eğitilmeleri de gerekmektedir. Politik lider ve yöneticiler kadar, kültür ve fikir önderlerine, ekonomiyi yönlendirerekö iktisatçılara ve işletmecilere de ihtiyaç vardır. Bir toplumun çeşitli alanlarda lider ve yönetici boşluğu ile karşılaşması sosyal bakımdan yeterince gelişmediğini gösterir. Sosyal hayatın çeşitli sahaları için gerekli olan elemanlar, geliştirilmiş metotlarla en iyi şekilde seçilmedir. Eğitim fırsatlarının en uygun şekilde kabiliyet esasına göre dağılımı, toplumu, sosyal gelişmenin ihtiyaç duyduğu elit yönetici liderlerden mahrum bırakmaz.

Sosyal gelişme ile ilgili açıklamalarımıza son verirken, sosyal gelişmeyi başta verdiğimiz tanıma uygun olarak, iktisadi refahın artışı, orta sınıflaşma, beşeri kaynakların gelişmesi, fırsat eşitliği ve sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi, rasyonel düşünme alışkanlığının kazanılması, maddi ve manevi tatmini dengelenmesi, fert ve toplum menfaatlerinin farklı olmaması şeklinde özetleyebiliriz. Nitekim, sosyal bakımdan gelişmiş ülkelerde genellikle yukarıda belirttiğimiz unsurlarda da bir olumlu gelişme göze çarpmaktadır.

